

ӘОЖ 81>373;001.4

М.А. Нұрсаидов, А.К. Анипина*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: aliya_anipina123@mail.ru

Аударма шеберлігі

Берілген мақалада аударма шеберлігінің қыр-сыры қарастырылады. Аудармашыны тәрбиелейтін талаптар мен қасиеттер, аударма жасау тәсілдері жеке-жеке түсіндіріледі.

Түйін сөздер: аударма, түпнұсқа, реалия, контекст, эквивалент, аналог, субститут.

M.A. Nursaidov, A.K. Anipina

The art of translation

In this article translation art is considered. Requirements for the translator come to light and types of the translation are separately considered.

Key words: translation, original, reality, context, equivalent, analog, substitute.

M.A. Нурсаидов, А.К. Анипина

Искусство перевода

В данной статье рассматривается искусство перевода. Выявляются требования для переводчика и отдельно рассматриваются виды перевода.

Ключевые слова: перевод, оригинал, реалия, контекст, эквивалент, аналог, субститут.

Аударма дегеніміз – бір тілдегі айтылған сезім мен ойларды өзге тілдің құралдарымен жазбаша немесе ауызша түрінде жеткізу.

Қытай поэзиядағы қытай халқының рухын сезіне алсақ, оны өз халқымызға тән түсінікті әрі көркем тілмен жеткізе алсақ, онда біз қытай халқының рухын халқымызға жеткізе алған болар едік.

Аударманың дәлдігі – бұл аудармашыға қойылатын талаптардың негізгісі, ұмтылатын мақсаты. Аударманың дәлдігіне қолжеткізетін шарттар:

а) аударылатын материалдың мағынасы мен стилистикалық ерекшеліктерін дәл жеткізу;

ә) аударма тілінің қазіргі заманға сәйкес әдеби нормаға бағынуы;

б) аударылатын материалдың ұлттық ерекшелігін объективті жеткізу;

Аударма жұмысы ең алдымен аударылатын материалдың мағынасын дәл жеткізуді талап етеді. Аударманың дәлдігі жөніндегі мәселесі – ау-

дарма теориясы мен практикасының өзекті мәселесі. Аударманың «дәлдігі» деген түсінік, бір қарағанда, қарама-қайшылықтарға толы болып көрінеді. Аударманың дәлдігі дегеніміз – түпнұсқаны дәлме-дәл, сөзбе-сөз қайталау деген емес.

Аударманың мағыналық толымдылығы түпнұсқаның әрбір элементінің, әрбір сөзінің дәл аударылуынан емес, керісінше, әртүрлі элементтердің сәйкестендірілуімен, аударма материалының органикалық біртұтастық құрап жеткізілуімен сипатталады. Дәл аударма дегеніміз – лексикалық, грамматикалық құралдарды дұрыс қолданып, стилистикалық тәсілдерді шебер пайдалануды білдіреді. Аударылатын материалдарды дәл жеткізу ұмтылысында, түпнұсқа элементтерінің барлық тәсілдерінің дәлме-дәл жеткізілуімен, түпнұсқаны механикалық тәсілмен қайталаудан абай болу керек. Аударманың сөзбе-сөз аударылуы әрқашан да түпнұсқаның мағынасына немесе аударылатын тілдің грамматикасына зиянын тигізеді [1, 126-б.].

Мысалға, мына сөйлемді алайық.

可是他一旦回到省城里来， 他的生活更接近于平凡的现实了。

«Бірақ ол провинциялық қалаға оралған кезде, оның өмірі күнделікті өмір шындығына одан әрі жақындай түсті».

Бұл жерде аударманың үйлеспейтінін көруге болады. Себебі «接近于平凡的现实» сөз тіркесі сөзбе-сөз аударылған, «күнделікті шындыққа жақындастырылды». Осы сөз тіркесін сөзбе-сөз аударудан бас тартсақ, онда: «Бірақ ол провинциялды қалаға оралғанда, оның өмірі күнделікті өмір шындығына одан әрі жақындады».

Бірақ, сөзбе-сөз аударудан бас тартып, тілдің әртүрлі құралдарын жеңіл және шебер қолдану мақсатында, түпнұсқаны өзінше талқылап, оны жұмсартуға және әлсіретуге болмайды. Аудармашы шыншыл және объективті болу керек. Мұны дәлелдеу үшін төмендегі сөйлемді қарастырайық:

自从他有记忆以来， 他的脑筋里就有一个相貌庄严的祖父的影子。

«Алғашқы естеліктерден бері, Цзюэхойдың есінде атасының қатал бейнесі есіне түседі» [2, 92-б.].

Бұл аудармада, ең алдымен 记忆 және 脑筋 сөздерінің мағынасының аударылуы көзге түседі. 记忆 сөзі «есте сақтау» деген мағынаны береді, ал бұл жерде «естелік» етіп қолданылған. Екінші сөз 脑筋 – «ми» (немесе ауыспалы мағынасында «сана») деп аударылса, мына жерде «есте сақтау» немесе «ес» болып аударылған. Сонымен қатар 影子 «образ», «бейне» сөзінің мағынасы мүлде қолданылмаған. 影子 сөзін қолданбауы автордың жүгін жеңілдетсе де, мұндай жеңілдіктің орны контекстте мағынаны толықтырмайды. Сонымен қатар, сөйлемнің синтаксистік жүйесінің де өзгертілуінің себепсіздігін атап көрсету жөн.

Аударманың түпнұсқасының мағынасына сәйкес болуын аударуға алынған материалдың ерекшелігіне байланысты анықтаймыз. Әрине, ресми қағаздар мен әдеби шығармаларды аударудың арасында елеулі айырмашылықтар бар, түпнұсқаға мағыналық жақындығы да әртүрлі. Ресми іс-қағаздарды аударғанда көбінесе логикаға жүгіну басым болса, әдеби шығармаларды аударғанда эмоционалдық басым болады. Саяси, ғылыми, техникалық документтерді математикалық дәлдікпен аудару қажет. Мұнда логикалық негізге сүйену алғашқы орында тұрады. Ал

әдеби шығармаларды аударғанда, эмоционалдық жағынан әсер ету негізгі орында тұрады [4, 36-б.].

Сөз тіркестерді бөлек аударғанда, түпнұсқа тіліндегі сөз тіркестердің тіркесу ерекшеліктерін ескерген жөн. Мысалы: 麻痹 «жансыздану» дегенді білдіреді, 麻痹惊 сөз тіркесін «назарын жансыздандыру» деп аударуға болмайды, себебі қазақ тілінде бұл сөздер тіркеспейді және бұның мағынасын жеткізу үшін «мұқияттылықты әлсірету» деп аударуға болады. Осыған орай, 解决风潮 сөз тіркесін «қозғалысты шешу», қазақ тіліне аударғанда «қозғалысты басу, тыныштандыру» деп аудару қажет.

Осылайша, қазіргі қытай тілінде, екі толықтауышы бар синтаксистік конструкция (оның біреуі баяндауыштың алдына, біреуі баяндауыштан кейін қойылады) қолданылады. Мысалы:

世界社会主义体系对历史发展的全部过程予以决定的影响。

Әлемдік социалдық жүйе тарихи даму процесіне шешуші әсерін тигізеді.

Немесе: «Әлемдік социалдық жүйе шешуші әсерін тарихи даму процесінің барлық бағыттарына тигізеді» деп аударуға да болады [2, 98-б.].

Аударманың толымдылығы сонымен қатар, түпнұсқаның ұлттық ерекшелігін жеткізе алу қасиетіне де байланысты. Бұл үшін аудармада түпнұсқаның негізгі элементтерін дұрыс және дәл жеткізу керек. Және түпнұсқа элементтерін бейнелейтін реалияларды дәл аудару керек. «Реалия» термині елдің қоғамдық өмірдің, халқының рухани және материалды мәдениетінің нақты қасиеттерін теория және практикасында бейнелейді.

Аударма реалиялардың қатарына әдетте белгілі бір елдің материалдық өмірінің ерекшеліктерін (киімдерін, тағамдарын, тұрғын үйлерін, көліктерін), халықтың мәдени және діни ерекшеліктерін сонымен қатар, қарсы жақпен қарым-қатынас формаларын бейнелейтін лексикалық құрылымдар жатқызылады. Қытай тілінде қытай халқының қоғамдық өмірін, рухани және материалды өмірін бейнелейтін, реалияларды бейнелейтін лексикалық құрылымдар көп кездеседі. Мұндай лексикалық құрылымдарға мәселен: 筷子 (тамақ жейтін таяқшалар), 炕 – (отпен жылитын жататын орын), 灵位牌 – (өлген адамның аты жазылған тақтайша), 整风运动 – (стильді түзету қозғалысы) сөздер мен сөз тіркестерді жатқызуға болады.

Реалияларды дұрыс аудару үшін, сол ел халқының өмірінің нақты жағдайын, тұрмыс шарттарын толық білу керек. Сол себептен де қытай тілін үйренген кезде, сонымен қатар тарихы мен халқының мәдениетін терең білу, үйрену өте маңызды.

Аударманың дәлдігі бүтін мен бөлшектің дұрыс арақатысынан, бөлшектердің маңыздылығын айыру шеберлігімен анықталады және қол жеткізіледі. Негіз бен қосымшаны, маңызды мен маңызды емес бөлшектерді айыру жақсы аударманың шарттары болып табылады.

Аударудың түпнұсқасын механикалық қайталау деп қарастыру керек. Түпнұсқасы формальды қайталау арқылы (әр бөлшегіне дейін) түпнұсқаның мазмұны мен эмоционалды әсерін әр уақытта дәл жеткізу қиын. Әдетте түпнұсқаны дәлме-дәл жеткізу кейде мүмкін болмайды. Сондықтан аударған кезде, ұсақ бөлшектерді жекелеп қарастырмай, оларды бір бүтіннің құрамдас бөлшектері ретінде қарастыру керек. Бір бүтіннің құрамында ұсақ бөлшектердің рөлі кейде көрінбей қалса да, бірақ мағынаның толық жеткізілуіне елеулі әсер етіп, өзге элементтердің байланысын қамтамасыз етеді [3, 58-б.].

Төмендегі мысалды аударайық:

上海, 南京, 广州文化界人士分别举行集会。

Шанхайда, Нанькинде, Кантонда мәдени қайраткерлер жекелеп жиналыс өткізді.

Егер аудармада «жекелеп» деген сөзді жазбасақ, онда аудармаға еш зардап тимейді, себебі басқа сөздердің қосындысынан мазмұны өздігінен шығып тұрады.

Тағы бір мысалды қарастырайық:

立刻, 耳边响起了呼啸的风声。

Егер бұл сөйлемді сөзбе-сөз аударатын болсақ, онда аудармаға көңіліміз толмайтын еді.

«Лезде құлақтың түбінен ақырған желдің дауысы естілді».

Егер біз қытай тілі мен қазақ тіліндегі сөздердің жақын мағынасын ескерсек және мұндағы екінші қатардағы 耳边 сөзін алып тастасақ та, сөйлеміміз толымдылығын жоғалтпайды.

Лезде аңыраған желдің дауысы естілді.

Жалғыз элементтің, бөліктің бүтіндігі контекспен анықталады [2, 105-б.]

Контекст жалғыз детальдің аудармасын қамтамасыз етеді. Контекстке байланысты көптеген аудармашылық қиындықтар шешімін табады. Тікелей лексикалық ортадан тар көлемді кон-

текст құралады. Мұнда жалғыз сөз немесе сөз тіркестері сөйлем құрамында келіп, жеке лексикалық құрылымдардың негізгі және қосымша мағынасын ашуға септігін тигізеді. Бірақ сөйлемнің жеке компонентінің мазмұнын түсіну үшін тар көлемді контекст жеткілікті болмайды, мұндай жағдайларда кең көлемді контексттің көмегіне жүгінуге тура келеді.

Аудару дегеніміз – бір процесс. Бірақ аударуды бұлай түсіну аудару процесін бірнеше этаптарға бөлуді жоққа шығармайды. Аударма тәжірибесі аудармашының алдына екі негізгі талапты қояды. Бірінші – аударылатын текстті дұрыс түсіну, екінші – оны басқа тілге дәл аудару. Осы екі талапқа байланысты аудару процесі екі негізгі этапқа бөлінген. Түсіну этапы, аударылатын текстті басқа тілдің құралдарымен жеткізу. Бұл негізгі этаптардың әрқайсысы сонымен бірге жүйелі түрде бір-бірін алмастыратын бірнеше кезеңдерге бөлінуі мүмкін.

Аударылатын текстті түсіну этабында текст оқылып, қажет болған жағдайда лексикалық – грамматикалық анализ жасалады. Аударуға алынған текстті дұрыс және толық түсіну үшін лексикалық-грамматикалық процесте маңызды орынды морфологиялық-синтаксистік анализ алады.

«Белгілі бір тілден екінші тілге аудару мәселелерін зерттеген кезде әрқайсысына тән грамматикалық көріністерге ерекше назар аудару керектігі ешқандай күдік тудырмайды» [1, 183-б.].

Сөйлемнің лексикалық құрылымы мен грамматикалық жүйесін түсіну аудармашыға аударылатын материалды дұрыс түсінуге көмектеседі. Түсінген текстті басқа тілдің құралдарымен жеткізу этабы да екі кезеңнен тұрады: лексикалық-грамматикалық анализ мәліметтеріне сүйенген алғашқы аударма және аударылатын материалдың тілдің лексикалық-грамматикалық және стилистикалық нормаларына мән бере отырып аударылған әдеби аударма.

Алғашқы аударма өзге тілдің құралдарымен жеткізілген ойлардың бейнесін көрсететін алғашқы қадам. Ол түпнұсқаның лексикалық құралы мен грамматикалық жүйесін максималды дәл жеткізуге арналған, ал әдеби аударма болса, ойды белгілі бір жүйеге орналастырып аударма тілін әдеби нормаға сәйкестендіретін аяқтаушы этап.

Аудармада қолданылатын әртүрлі нақты тәсілдер мен амалдарды жинақтап жалпы үш тәсілдерге біріктіреді:

- а) әртүрлі тәсілдерді қолдану (эквиваленттер);
- ә) ұқсас тілдерді қолдану (аналогтар);
- б) тәсілдерді алмастыру (субституттар).

Эквиваленттер – екі тілдің лексикалық және синтаксистік құралдарының тең мағыналылық үйлесімдігі.

Лексикалық эквиваленттердің көркем мысалы ретінде қытай сөзі 祖国 мен қазақ сөзі «отан, отан ана» бола алады.

Синтаксистік эквиваленттер ретінде төмендегідей сөйлемдерді қарастырайық:

一九一七年，俄国工人和农民推翻了沙皇政府。

1917 ж. орыс жұмысшылары мен шаруалары патша өкіметін тақтан тайдырды.

Аналогтар – екі тілдің лексикалық және грамматикалық құралдарының мағыналық ұқсастығының үйлеспеушілігі. Лексикалық аналогтың мысалы ретінде қытай сөзі 可靠 мен қазақ сөзі «сенімді» сәйкес келіп, контекстке байланысты «нақты, сенімді» деп аударуға болады.

Синтаксистік аналогтар мысалы ретінде төмендегідей сөйлемдер бола алады:

1. 他的话头给父亲打断了。

«Әкесі оны тоқтатып тастады (сөзбе-сөз: оның сөзі әкесімен тоқтатылды)».

Субституттар – екі тілдің лексикалық және синтаксистік құралдарының мағыналарын жақындатып, қарама-қарсы қоюға негізделген үйлесімділік.

不偏不倚-ге қазақ тілінің «мына жаққа да, ана жаққа мойнын бұрмау» сөздері жақын келіп, «ортада болу» мағынасы сәйкес келеді.

Синтаксистік субститут мысалы ретінде төмендегі қытай сөйлемі мен қазақ сөйлемдерін логикалық мазмұнын қарама-қарсы қойып, салыстыруға негізделген аудару тәсілі бола алады.

凡。。。人类，莫不恨战争贩子的。

Барлық адамдар соғыс өртін тұтандыратындарды жек көреді (сөзбе-сөз аударсақ: адамзат қатарына жататындардың бәрі де соғыс құмарларды жек көреді).

Қорытындылай келсек, аударма жасау тәжірибесінің маңызды мәселелері қарастырылды, оларды шешу үшін бірнеше жолдар қарастырылды. Аудармашыны тәрбиелейтін талаптар мен қасиеттерге тоқталып өттік, аударманың шеберлігінің қыр-сырына мән бердік.

Әдебиеттер

- 1 Федоров А.В. Аударма теориясына кіріспе. 1958. – 126 б.
- 2 Ба Цзинь. Жанұя. – М., 1956. – 92 б.
- 3 Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы. – М., 2006. – 235 б.
- 4 Сдобников, В.В. Теория перевода. – М., 2007. – 444 б.
- 5 Қазыбек Г.К. Аударматануға кіріспе. – Алматы, 2004. – 214 б.

References

- 1 Fedorov A.V. Introduction in a translation theory. 1958. – 126 p.
- 2 Oh Jin. Family. – M., 1956. – 92 p.
- 3 Vinogradov V.C. Translation. General and lexical questions. – M., 2006. – 235 p.
- 4 Sdobnikov, V.V. Translation theory. – M., 2007. – 444 p.
- 5 Kazybek G.K. Introduction in the theory. – Alma-Ata, 2004. – 214 p.